

BİKÂÎ'NİN RÛH GÖRÜŞÜ

Arif AYTEKİN*

Öz

Rûh, eşyanın ve özellikle insanın varlığına hayat veren bir cevherdir. İnsan, kendi varlığını rûhu sayesinde kavramaktadır. Rûh da diğer cisimler gibi muhdestir/sonradan değildir. Fakat rûh varlık bakımından bedenden öncedir. Bu demektir ki önce yaratılan rûh, içine gireceği bedeni beklemekteydi. Rûhun beklediği yer ise melekût âlemi olmalıdır. Sırası gelen rûh, melek vasıtasıyla ana rahminde beden haline dönüşen ceninin içine bırakılır. Bedenle buluşan rûh, gül kokusunun güle sirâyet etmesi gibi bedene sirâyet eder. Bedenin ölüm vakti gelince yine melek tarafından alınan rûh, melekût âlemine geri döner. Kıyamet günü bedenle tekrar buluşuncaya kadar burada bekler. Ancak beden için berzah âlemi denen ara dönemde rûh bedeni zaman zaman ziyaret eder. Bu esnada rûh, kabir azabına uğradığı gibi, cennet nimetlerini de tadabilir. İşte hem dünyada hem de âhirette insan hayatının esasını oluşturan rûh hakkında felsefeciler, kelâmcılar ve tasavvufçular, çeşitli inanç ve düşünceler geliştirmiştir. Bu düşünürlerden birisi de Bikâî'dir. Bikâî, rûh konusunda İbn Kayyim el-Cevziyye'yi esas alsa da kendi görüşlerini de açıkladığı için değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bikâî, rûh, kabir, diriliş, Descartes.

- 66 -

BİKÂÎ'S VIEWS ON THE SPIRIT

Abstract

Spirit is a substance that gives life to the existence of things and especially people. Man percepts his own existence through the spirit. The spirit has been created as well as any other objets. But the spirit was created before the body. It means that the spirit was looking for the body that it would be with and be joined in this World; and the place that the spirit waits for must be the world of melekût and it in turn is placed in body when it begins to be a fetus in the womb by the angle. The spirit that meets the body infiltrates to the body like the smell of roses to the rose. When the death time of the body comes, the angle takes its soul to the heavens of melekût from where brout it to the body firstly.

Keywords: Bikai, spirit, tomb, recreate, Descartes .

Giriş

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1. Bikâî'nin Hayatı

Burhanuddin İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Rubat b. Ali b. Ebu Bekir el-Bikâî, bu gün Lübnan topraklarında kalan el-Bikâ isimli bölgede, Hırba köyünde dünyaya gelmiş (809/1406) olduğundan kendisine Hırbâvî² nisbesi de verilmişse de o daha çok Bikâ'ya nisbetle "Bikâî" nisbesiyle meşhur olmuştur.³

Bikâî'nin çocukluk çağının ilk 8 yılı, Abbasî Halifesi Müsteîn'in hilafeti (1406-1414) ve Mısır Memluk Sultanı Melik en-Nâsır Zeyneddin Ebu's-Saadet Ferec b. Berkuk'un sultanlığı dönemine (1405-1412) rastlar. Henüz 12 yaşında iken Şam'a gider. Burada 16 sene kalır. Şam, Kudüs ve Kahire'de İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449, İbn Kadî Şübhe (ö. 851/1448) ve İbn Raslân (ö. 844/1440) gibi âlimlerden ders okur. Çok sayıda hocadan ders almasına rağmen kaynaklarda bunlardan yirmi iki tanesinin adı ve mütehasıs oldukları ilim dalları zikredilir.⁴ 1433 yılında Memluk Sultanlarından Melik el-Eşref Seyfuddîn Barsbay döneminde (1422-1438) Kahire'ye yerleşir. Mahmûd Muhammed Nassâr'a göre Kehhâle, Zirikli, Süyûtî, Şevkânî ve İbnü'l-İmâd gibi müellifler Bikâî'den övgü ile bahsederken Sehavîye (ed-Davu'l-lâmî',I,s.101-111) göre ise onun hakkında ağza alınmayacak karamsar ve ağır ifadeler kullanılmıştır.⁵ Bikâî, İbn Verdî'ye (749/1348) ait *Behcetü'l-Hâvî* adlı manzum fıkıh eserini Kudüs'te iken ezberlemeye başlamış ve eserin tamamını Kahire'de Şerefü's-Sübki'ye ezberden dinleterek⁶ yirmi sekiz yaşında fetva ve tedris icazeti almıştır. Bikâî, Melik ez-Zahir Seyfuddin Çakmak döneminde (1438-1453) 1445 yılında 39 yaşında iken hac ibadetini ifa eder. Hocası İbn Hacer tarafından Seyffuddin Çakmak'a takdim edilen Bikâî, Kahire'de kaldığı otuz yıl süre içinde birçok siyasi ve ilmî olaylara şahit olur ve bunlardan bazılarını bizzat yaşar. Nitekim Melik ez-Zahir Seyfuddin Çakmak (1438-1453) ile Rodos seferine katılmıştır. O, her şeye rağmen ilmî çalışmalarından geri durmamıştır. Kıraat, fıkıh, hadis, tarih, kelâm ve nahiv konularında eserler veren Bikâî, bu süre içinde keskin ilmî münakaşalar yapar. Mücadeleci bir mizacı olan Bikâî'nin, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârız'ı hulûl ve ittihad isnadıyla tekfir etmesi hattâ bu hususta eserler⁷ yazması ve Gazzalî'ye tenkitler yöneltmesi şimşekleri üzerine çekmesine sebep olur. Nihâyet vefatından dört beş yıl önce, çevresinin kendisini fazlaca rahatsız etmesi sebebiyle Şam'a hicret eder. Fakat kendisi Şam Valisi tarafından büyük itibar görür ve Gazzâlîye Medresesi müderrisliğine tayin edilir.⁸ Bikâî, Gazzâlî'ye ait olduğu ileri sürülen *ليس في الإمامان أبداع مما كان* "Leyse fi'l-ımkân ebda'u mimmâ kân = Var olandan daha mükemmeli mümkün değildir" cümlesi ile formüle edilen görüşü tenkit etmiştir.

Bikâî, bu konuda *كتاب دلالة البرهان على أن في الإمامان أبداع مما كان* başlığı ile kâleme aldığı risalesinde, her fırsatta Gazzalî'nin bu fikirde olamayacağını, bu cümlelerin kendi fikirlerine bir mesnet

² Bikaî, *Sirru'r-rûh*, nşr. Mahmud Muhammed Nassâr, Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî 1990, s. 11. (Kitabın ilk baskısı 1908 tarihinde Muhammed Bedrüddin en-Na'sânî tahkikiyle Mısır'da basılmıştır).

³ Necati Kara, *Bikaî ve Tefsiru'r-ûhdaki Metodu*, s. 7, 8.

⁴ Bk. Kara, *Bikaî, Van*, 1994, s.9-19.

⁵ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 11; Kara, *Bikaî*, s. 39.

⁶ Kara, *Bikaî*, s.1-2.

⁷ Bikaî, *Tenbîhü'l-Ğabi ilâ Tekfiri İbn Arabî*; nşr. Abdurrahman el-Vekil, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye , s.12, Beyrut,1980.

⁸ Suat Yıldırım, "Bikaî", *TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA), VI*, 149-150; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız, VI, 516-524.

arama gayretinde olan bazı kişiler tarafından sonradan ona isnat edilmiş olabileceğini iddia eder. Dolayısıyla onun, Gazzâlî'yi değil de ona isnat edilen fikri tenkit ettiği söylenebilir. Aslında felsefecilere ait olduğu halde muhtemelen Gazzâlî'ye isnat edilen bu görüşün, gerçekten ona ait ise çok saygı duymasına rağmen, hatalı olması sebebiyle tenkit edilmesi kanaatinde olduğunu ifade eden Bikâî, bu hususta Kur'ân'dan da delil getirir.⁹

2. Genel Olarak Rûh

Terim olarak insanın hayatietini sağlayan, idrak edici ve bilici unsur olan rûh kelimesi, sözlükte “gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak” mânâlarındaki **revh** kökünden türeyen bir isimdir. Nefes manasına da gelen rûhun, ana rahminde iken beden oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflendiği, ölüm anında da yine bedenden çıkarıldığı hususu, Nazzam, Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Gazzâlî, Râgıb el-İsfahânî ve Seyyid Şerif el-Cürçânî gibi bazı Mutezilî, Matürîdî ve Eş'arî kelâmcılar tarafından kabul edilmektedir. Rûh kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi bir yerde geçer. Bunların dördü “er-Rûh” şeklinde yalın olarak kullanılmış, on ikisi çeşitli terkiplerle Allah'a izafe edilmiş, dördü “Rûhu'l-Kudüs”, biri de “er-Rûhu'l-Emîn” şeklinde yer almıştır.¹¹

Rûhun mahiyeti hakkında farklı görüşler mevcuttur. Rûhun mahiyetini bilmenin mümkün olmadığı, beden şekline bürünen ve duyularla algılanamayan madde dışı bir varlık olduğu, soyut, kutsal ve basit bir cevher olup beden bütününe yayıldığı gibi görüşler bunlardan bazılarıdır. Yine rûhun madde türünden bir cisim, cevher veya araz değil başlı başına var olan, zaman ve mekânla sınırlı olmayan, duyularla algılanamayan, Allah'ın “ol” emriyle bedende yaratılan ve bedenden alınmasıyla insanın ölümüne sebep olan lâtif, semavî ve nûrânî bir cisim olduğu; gül suyunun, gül maddesine yayıldığı gibi bedene yayıldığı ifade edilmiştir. Çeşitli tariflerle anılan rûhun yaratılmış olduğu hususunda âlimlerin çoğunluğu ittifak etmiştir. Sadece bazı Şafiî âlimler rûhun kadîm olduğunu ileri sürmüştür.¹²

Rûhun varlığı, beden varlığı ile bilinir.¹³ Başka bir deyişle manevî olan rûh, maddî olan beden sayesinde anlaşılıp incelenebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında rûh-beden ilişkisi önem arz etmektedir. Gazzâlî bu ilişkiyi cisimle araz, usta ile âlet arasındaki ilişkiye benzetir. Ona göre varlığın dört mertebesi vardır: Bir şeyin levh-i mahfuzdaki varlığı, dış âlemdeki maddî varlığı, muhayyiledeki hayalî varlığı ve akîl varlığı. Gazzâlî bu dört mertebede, varlıklarla olan ilişkisi açısından rûhu hissî, hayalî, akîl, fikrî ve kutsî rûhlar olarak ele alır. Bu rûhların da kendi aralarında üstün dereceli ve daha şerefli olanından bahseder. Gazzâlî sonuçta âlemi de şehâdet ve melekût olarak iki kısma ayırır. Kelâmcı ve felsefeci kimliği de olan Gazzâlî, rûh ve beden ilişkisini çok ince bir noktada bırakır. İbn Arabî'ye atıfla, “rûhun şehâdet âleminde tecessüd ve teşahhus etmiş haline beden veya cisim denir” şeklinde ifade edilen görüşün¹⁴, kavram kargaşasına yol açtığı söylenebilir. Rûhu, tek bir ilâhî mânâ olmakla birlikte zâtî,

⁹ en-Nisâ 4/88.

¹¹ Yusuf Şevki Yavuz “Rûh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 187.

¹² Yavuz, “Rûh”, s. 189-190.

¹³ Bu husus, Descartes ile taban tabana zıttır. bk. dipnot no. 22.

¹⁴ Süleyman Uludağ, “Ruh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 192-193.

izâfî ve hayvanî diye üç kısma ayıran Bursevî'ye göre "zâtî rûh bütün eşyanın varlık kazanmasını sağlayan tek bir ilâhî tecelli"dir. Ona göre rûhun bu tecellisine zât-ı akdes denir. İzâfî rûh ise âleme hayat bahşeden manâdır. Bu rûhun zahirinden cisimler âlemi, bâtınundan melekût âlemi yaratılmıştır.¹⁵ Bursevîye izâfe edilen bu yaklaşım, İbn Arabî'nin yaklaşımıyla aynı denebilir. Ona göre hayvânî rûha nefis-i emmâre denir. Nüzul/iniş ile Allah'tan gelen rûhların urûç/yükseliş ile geldiği yere dönmesi için arınmaları ve yetkinleşmeleri gerektiği görüşü, Allah'tan gelenin ham ve nâkıs olduğu kanaatini verir. Öte yandan Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin, rûhun madde, bitki ve canlı aşamalarından geçerek insan olma mertebesine geldiği, buradan da bir sıçrama yaparak rûhlar âlemine çıkmak istediği¹⁶ şeklindeki görüşün rûhların nüzul ile geldiğine dâir görüşe aykırı olduğu açıktır. Rûhun bedene girmeden herhangi bir aktivitesinden bahsedilemezken, ölüm ile bedeni terk ettikten sonra gücünü daha da yitirmesi muhtemel olan rûhun, insanlar üzerinde tasarrufta bulunduğu anlayışı da yadırganacak ilginç bir yaklaşımdır.

İlk dönem zâhid ve sûfilerin, rûh hakkındaki mütalâları kelâmcılar kadar kapsamlı ve ayrıntılı olmayıp sadece nefis ve kalp üzerinde yoğunlaşırsa da daha sonra, sûfilerin rûh tanımları kelâmcıların tanımı ile hemen hemen aynı olmuştur. Genellikle sûfilerin, rûhu, bedene tevdi edilen bir "lâtife, hayat ilkesi ve mânâ" olarak tarif etmeleri¹⁷ bazı sûfileri, rûhun mahlûk olmadığı inancına götürmüştür. Büyük velilerin öldükten sonra da müritlerini, rûhaniyetleri ile terbiye ettikleri yolunda sûfilere ait inançların¹⁸, *rûhun, Allah'a ait ölümsüz bir mânâ olması* hususiyetine dayandırıldığı söylenebilir.

Kelime manası itibarıyla felsefecilerin rûh tanımı de, kelâmcılar ve sûfilerin tanımına benzer. Önceleri, felsefeciler rûhu, cismânî ve maddî tarafını öne çıkartarak, "bedeni kan yoluyla dolaşan sıcak hava" biçiminde tanımlamışlardır. Daha sonraları ise yahudi-hristiyan geleneğin etkisiyle rûhu, gayr-i maddî akıl gibi ilahî bir şey olarak gören felsefecilere göre ölümsüz olan rûh, ebedî olan âhiret âlemi için kaçınılmazdır.¹⁹

İslâm felsefesinde insan rûhu kastedildiğinde rûh kavramı, genellikle nefis terimiyle ifade edilmiştir. Fârâbî-İbn Sînâ ekolünde rûhun karşılığı olan faal akıl, sudûr teorisi içinde yer almıştır. İbn Sînâ'da da sudûr teorisi ontolojik bir hiyerarşiye dayanır ve bu hiyerarşide akıl/rûh, nefis ve cisim terimleri üç farklı varlık terimini ifade eder. Ona göre rûh, ferdiyetini bedenle ilişkisinden sonra yaşayacağı psikolojik, aklî ve ahlâkî serüvenle kazanır. Müslüman filozofun sisteminde nefis kesinlikle bedenden ayrı, soyut bir cevherdir; benliğin tâ kendisidir ve ölümden sonra varlığını ferdî hüviyetiyle sürdürecektir. Rûhu bedenden ayrı bir cevher olarak gören İbn Sînâ'ya göre rûh ölümsüzdür ve bâkîdir. Ancak âhirette bedenle ilgili cismânî yönü akıl ile değil, peygamberin getirdiği vahiy bilgisi ile bilinebilir, dolayısıyla bu husus felsefî kanıtlanmanın değil, dinî inancın konusudur. İbn Rüşd de, meseleye felsefî açıdan bakar ve rûhun ölümsüzlüğü fikrinin yanısıra âhiret hayatına özgü bir cismânîliğin imkânını kabul eder.²⁰ Rûh-beden ilişkisi konusunda İbn Sînâ'ya göre, rûhun kaynağı

¹⁵ Uludağ, "Rûh", s. 193.

¹⁶ Uludağ, "Rûh", s. 193.

¹⁷ Uludağ, "Rûh", s. 193.

¹⁸ Uludağ, "Rûh", s. 193.

¹⁹ İlhan Kutluer, "Ruh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 194.

²⁰ Kutluer, "Ruh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 194-195.

beden olmadığı gibi, bedenden önce de rûh mevcut değildir. Rûhun varlığı bedenle beraber meydana gelir. Öte yandan rûh, cismanî olmayan bir surettir derken de o rûhu, tabiî cismin olgunluğu olarak niteler ve bedendeki her türlü hareketin asıl sebebi ve faili olarak görür.²¹ Rûhun, bedenden önce var olmadığını ve var olabilmek için bedene muhtaç olduğunu söyleyen İbn Sînâ, beden öldükten sonra olgunlaşan rûhun ölümsüz ve bâkî olduğunu kabul eder.

Modern felsefenin de konuları arasına giren rûh meselesi hakkındaki görüşler muhtelifdir. Modern felsefenin kurucusu Descartes'e göre rûh gayr-i cismanî bir cevherdir. O, yer kaplayan cevhere cisim, düşünen cevhere de rûh der. İnsanı hayvandan ayıran cevher rûhtur. O, beden olmasaydı bile rûh var olmayı sürdürecekti²² derken bedensiz rûhun düşünce ile farkına varılacağını kast etmiş olmalıdır. Spinoza, kartezyen dualizmine tam da bu noktada karşı çıkar. Diğer bir filozof olan Kant'a göre de **rûh**, metafizik bir varlık olup ölümsüzdür.²³ Materyalist felsefe temsilcilerinin, rûhânî varlıkların gerçekliklerini inkâr yoluna gittikleri bilinmektedir. Bunların başında Friedrich Hegel, Tomas Hobbes, Paul Henri, ve Ludvig Buchner sayılabilir.²⁴

Descartes, insan bilgisinin sınırları çerçevesinde var olanlar hakkında bile kuşku duyulabileceğini bir ilke olarak öne çıkarır. Ona göre kuşkunun kaynağı da varlıktır ve ancak var olanlar hakkında kuşku söz konusudur: "Var olmasaydık kuşku duymazdık, bu da edinebileceğimiz ilk doğru bilgidir" diyen Descartes, düşüncesinin merkezine "Düşünüyorum, o halde varım" ilkesini koyar ve hiç bir kuşkunun bu gerçeği değiştiremeyeceğine inanır. Ona göre düşünmenin şartı ne zaman ve mekâna ne de bedene bağlı olduğu için bedenden ayrı olan rûhun varlığını düşünmek onun var olduğunu gösterir. Rûh ve düşünce kavramı, bedenden edinilen kavramdan önce gelir.²⁵ İnsan rûhu, cisimlerin tam zıddına bölünmez olarak idrak edilebilir. O halde insan rûhunun yarısı anlaşılabilir idrak edilemez.²⁶ Descartes, rûhun bedenden önce varlığını ve müstakil olduğunu kabul eder. Bilginin düşünmeye bağlı olduğuna, düşünce ve duygunun da yalnızca rûhta var olduğuna dikkat çeken Descartes, rûhun temelli özniteliğinin düşünce, cismin özniteliğinin de yer kaplamak olduğunu ve rûhumuzu bedenimizden daha açık biçimde bilebileceğimizi; bu bilginin de rûhumuzdaki doğal ışıkla belli olacağını söyler.²⁷ Ona göre sonsuz ile sınırsız ayrı şeyler olup sonsuzluk Tanrıya aittir. Sınırsızlığın ise diğer varlıklar için söz konusu olup bunu da bizim anlayışımızın eksikliğine bağlar.²⁸ Nihâyet Descartes, insanın âdeta rûhtan ibaret olduğunu iddia edercesine: "...şimdiye kadar kendimde rûhtan başka bir şey kabul etmiyorum... o halde pek apaçık olarak biliyorum ki rûhumdan daha kolay

²¹ H. Ömer Özden, "İbn Sina Descartes, Metafizik Bir Karşılaştırma", Dergâh Yayınlar, İkinci baskı, 1996, İstanbul s. 109, 110, 112.

²² Kutluer, "Ruh", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXV, s. 195; Haydar Dölek, Descartes'in Cevher ve Ruh Anlayışına Leibniz'in Eleştirisi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:2 (2010) s. 222.

²³ Kutluer, "Ruh", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXV, s. 195.

²⁴ Kutluer, "Ruh", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), XXXV, s. 195.

²⁵ Descartes, Felsefenin ilkeleri, (çev. Mesut AKIN), 1983-İstanbul s. 57-58, ; Metafizik Düşünceler, (çev. Mehmet KARSAN), Marif matbaası, 1942 s. 44-45, 87.

²⁶ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 90, 91.

²⁷ Descartes, Metafizik Düşünceler, s. 61, 199.

²⁸ Descartes, Metafizik Düşünceler, s.72-73.

bir şey yoktur²⁹ der. Leibniz de asıl monad olarak rûhu kabul ederse de, rûh ile bedenini ilişkisini açıklama noktasında, Descartes'ın düalist yaklaşımını reddetmiş sayılır.

Bikâî ise, diğer birçok İslâm filozof ve düşünür gibi rûhun bedenle olan ilişkisini beden öldükten sonra da kabul eder. Fakat bu ilişkinin felsefî boyutuna değinmez ve bu konudaki nasları delil olarak zikreder. Bir anlamda Bikâî'nin kullandığı deliller hatabî ve iknaîdir.

Leibniz'e göre rûhun bedenle ilişki kurabilmesi ve etkileşim özelliği, tamamen rûhun kendisinde var olan bir özelliktir. Rûh, algı gücü ile bütün evrende olup biteni algıladığı gibi, bu algıyı bedenle çok daha mükemmel bir şekilde kurabilir. Bedenimizin bize ait olduğu algısı da rûhumuza aittir.³⁰ Leibniz'e göre insan rûhu dışındaki bütün rûhlar insan rûhu gibi büsbütün ölmez birer cevherdir. İnsan rûhu, bu rûhlar içinde sürekliliği bakımından da en mükemmel olanıdır. Leibniz'de ölümsüzlük ile süreklilik birlikte kullanılır.³¹

İslâm dışındaki dinlerde de rûh inancı mevcut olup kadim dinî geleneklerde rûh, nefes rûhu, beden rûhu ve gölge rûhu diye üç kısımdır. Bunlardan gölge rûhu ölümsüzdür. Çin dinlerinde ise rûh, pozitif ve negatif olarak bilinir ve bunlar doğumda bir araya gelir ölümden ayrılırlar. Hint dinlerinde de insan, beden ve rûhtan oluşur. Rûh sadece insanın değil bütün varlıkların aslını, özünü oluşturan bir cevherdir. Mahiyeti itibariyle de rûh, kendi başına ayrı bir ferdiyeti olmayan, Tanrı ile özdeş bir cevher, diğeri ise bizâtihi ferdiyeti olan rûh saf, basit ve ezeli bir cevher olmak üzere iki kısımdır. Rûhlar, tenasüh yoluyla diğer bedenlere girip onların işlediği amellere göre ceza veya mükâfat görürler. Vedalar'da ortaya konan inanca göre ise tenasüh kabul edilmez.

- 71 -

Yahudilik inancında da rûh ölümsüzdür ve Allah dilediğinde onu bedene tekrar döndürecek. Hristiyanlıkta da rûhun ölümsüzlüğü inancı esastır. Yahudilerin bu husustaki inancı filozof İbn Meymûn'a, Hristiyanlarınki ise Pavlos'a dayandırılır.³²

Dinler, felsefeler ve tasavvuf açısından rûhun anlamı, mahiyeti ve özelliklerine dâir eski ve yeni inançlara kısaca temas edilmiş oldu. Daha sonra Bikâî'nin görüşleri anlatılırken onun bu meselelerdeki bakış açısına ve duruşuna işaret edilecektir.

3. Bikâî'nin Rûh Hakkındaki Görüşleri

Bikâî'nin rûh hakkındaki görüşleri, "Sirru'-r rûh" kitabı çerçevesinde ele alınacaktır. Müellif bu eserini İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350)'nin "er-Rûh" adlı eserini ihtisâr ederek kâleme almıştır. İbn Kayyim'in yirmi bir madde olarak telif ettiği eserini, Bikâî on madde/mesele olarak kısaltmış ve kendi görüşlerini her konunun sonunda "kultü...vallahu a'lem" diyerek belirtmiştir. Bikâî konu ile ilgili görüşlerini büyük çapta Kuşeyrî (465/1072), Cüveynî (478/1085), İmam Gazzalî (505/1111) Teftâzânî (792/1390) ve İzzüddin b. Abdüsselâm es-Sülemî'ye (660/126) dayandırmaktadır. Kur'ân-ı Kerimde rûh

²⁹ Descartes *Metafizik Düşünceler*, s.120, 122.

³⁰ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, (çev. Nusret HIZIR), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1949, s. 62.

³¹ Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, (çev. Nusret HIZIR), s. 64.

³² Ahmet Güç, "Ruh", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, s. 197-198.

ile ilgili âyetlerden sadece birinde rûh hakkındaki iddialara cevap mahiyetinde açıklama bulunmaktadır.

İbn Kayyim *er-Rûh* kitabına doğrudan doğruya meyyitin kabirdeki ahvaline ait meselelerle başlayıp³³ 21. meselede *nefs* kavramını en son mesele olarak³⁴ incelerken Bikâî, *Sirru'r-rûh* kitabına *rûh ve nefis* kavramlarını geniş çapta açıklamakla başlar ve bu görünümü ile o, İbn Kayyime göre çok daha teknik bir inceleme metodu uygulamış sayılır.

Mekke müşrikleri, Yahudilerin kışkırtması ve teşviki ile Hz. Peygamberi güç ve gülünç duruma düşürmek maksadıyla ona zaman zaman bazı sorular sorarlardı. Bunlardan biri de rûh hakkında sorulan soru idi³⁵. Bu soruyu soranlar, sanki kendileri rûh hakkında çok şey biliyorlarmış gibi aldatıcı bir tavır içinde oldukları için cevap yerine onların bu ruh hallerine uygun açıklama gelmiştir. *Sirru'r-rûh* kitabındaki görüşlerine geçmeden önce Bikâî'nin bu âyetle ilgili düşüncelerini en meşhur eseri olan *Nazmüddürer* tefsirinden özetle vermek yerinde olacaktır:

Bikâî'ye göre söz konusu soruda kastedilen şey, rûhun mahiyeti nedir, cisim midir değil midir, bedene bağlı bir varlık mı yoksa başlı başına mı vardır; kadim midir? hâdis midir?, gibi hususlardır. Sorulan soruya verilmesi emredilen cevaba göre, her ne kadar mahluk da olsa, rûhun, öncelikle Allah'ın emrine yani iradesine bağlı olduğu belirtilir. Aslında sorulan soruya Hz. Peygamber, inşallah demeden, "size cevabını yarın veririm" demiş fakat bu konuda vahyin gelmesi gecikince müşrikler ileri-geri aleyhte konuşmaya başlamışlar ve Hz. Peygamber de güç durumda kalmıştı. Fakat öte yandan bu gecikme, Kur'ân'ın, gerçekten Allah'tan gelen bir kelâm olduğuna dair bir delil olarak gösterilmiş olup, böylece Kur'ân'ı inkâr edenler de ihtar ve ikaz edilmiş oluyordu. Âyetle ilgili yoruma gelince: Yaratıklar iki kısımdan ibaret olup bunlardan ilki, sebebe dayalı belli gelişmeler ve süreçlerden geçerek var olur, ikincisi ise hiç sebep ve süreç söz konusu olmaksızın sırf Allah'ın emri ve iradesi sonucu var edilir. İşte bu sonuncusu rûhtur. Demek ki rûh da muhdestir. Rûh latif bir cisim olup, bedene sirâyet etmiştir. Tıpkı gül kokusunun güle sirâyet etmesi gibi. Ehl-i sünnetin görüşü de budur. Ancak Selef, kendilerine has bir edep anlayışı nedeniyle bu hususa girmemiştir. Çünkü insanların bu konuda bilgilerinin çok az olduğuna işaret edilerek aslında sorulan soruya cevap verilmemiştir. Sonuçta onlar bu konuda susmanın daha hayırlı olacağı kanaatine varmışlardır. Selef, dünya ve ahirette kendilerine faydası dokunacak olan manevî rûha yönelmeye önem vermiştir ki bu da Kur'ân'dır. Zira rûhun anlaşılması zordur. Rûhun bir yer tutup tutmadığı, nefis dışında bir şey olup olmadığı, ölümden sonra kalıp kalmadığı hususlarını anlamada insanlar hep zorluk çeker ve ihtilaf ederler. Rûh meselesi bir yana, gözümüzün önünde varlığını idrak ettiğimiz eşya hakkında bile bilmediklerimiz pek çoktur. Zira insan dünyaya geldiğinde hiçbir şey bilmezken daha sonra süreç içinde bilgi edindi. Fakat sonradan edinilen sınırlı ve muhdes insan bilgisi ile sırf Allah'ın emri olan ve sebebe, vasıtaya ve sürece bağlı olmaksızın yaratılan rûhun idraki, hiçbir zaman tam olarak mümkün olmayacak demektir.³⁶

4. Rûh ve Nefis

³³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, Beyrut, 1975, s. 5.

³⁴ İbn Kayyim, *er-Rûh*, s.220.

³⁵ el-Kehf 17/85.

³⁶ Bikaî, *Nazmüddürer fi Tenâsübü'l-âyeti ve's-süver*, Dâru'l-Kitabi'l-İslamî Kahire, 1948, XI, 501-502.

Lâtif cisim olan nefis ve rûh, birçok hususta aynı anlamı ifade eder. Meselâ, nefis için “öldürüldü” yahut “kabzedildi” dendiği gibi, aynı ifadeler rûh için de kullanılır. Yine adamı nefis çarptı denilince bu ifadeden, manevî bir güç olan göz değmesi anlaşılır. İnsanın kendisi kastedilince de nefis kelimesi kullanılır. Meselâ: “fe sellimû alâ enfüsikum”³⁷ ve “ve lâ tektülû enfüsekm”³⁸ âyetlerinde olduğu gibi nefis, zat anlamı ifade eder.³⁹ Buna göre âyetlerin anlamı, birbirinize selâm verin ve birbirinizi öldürmeyin demektir. Bikâî, Kuşeyri'nin *Risâle'sine* atıfla nefsin lügatta bir şeyin hem kendisine hem de yerilen ve kınanan tarafına işaret ettiğine dikkat çeker. Bundan da kişinin işlediği günahı masiyeti ve kötü ahlâkı kastedilir⁴⁰. Rûhun mahiyetini ise müellif, Teftazanî'nin *Şerhü'l-Mekasid* eserine ve Gazzâlî'nin *Madmûn'*una atfen rûhu, kalbin içinde, kulakçıklarında ve atardamarında bulunan ve buradan vücuda sirâyet eden buharlaşmış lâtif bir cisim olarak tanımlayıp, insanın bütün hayatî fonksiyonlarının buna bağlı olduğuna dikkat çeker.⁴¹ Bikâî, rûh ile nefis arasındaki benzerlik ve bariz bir farkı İbn Abbas'tan mervi olarak şöyle izah eder: “İnsan, nefis ve rûhtan oluşur. Nefis, akıl ve temyiz; rûh ise nefis ve harekettir. İnsan uyuduğunda Allah onun nefisini kabzeder rûhunu ise kabzetmez. İbn Cüreyc'e göre de insanda bir rûh, bir de nefis olup bu ikisi arasında bir ayırıcı sınır vardır. Allah Teâlâ uyku anında nefsi kabzeder sonra uyanınca da cesede/bedene iade eder. Kulun uykuda ölmesini murad edince nefsi tekrar bedene döndürmez ve rûhunu da alır.⁴² Bikâî, Kuşeyri'nin görüşünü esas alarak insanın rûh ve nefisten oluştuğunu, güzel vasıfların yerinin kalp yahut rûh, kötü huy ve ahlâkın yerinin de nefis olduğunu belirtir. Rûhlar bedenlerde olduğu sürece Allah bunlarda hayatı yaratır. Rûh ve cesed birbirine muhtaç olup haşır, sevap ve ikab da birlikte olacaktır.⁴³ Bikâî, İzzüddin b. Abdisselâm'a atfen iki rûhtan⁴⁴ söz ederek bunlardan birincisi uyanıklık halindeyken insanda bulunan rûh, ikincisi ise cesedi terk ettiğinde ölümüne sebep olan, döndüğünde ise insanı yaşatan rûhtur. Ona göre insanda var olan bir üçüncü rûh ise Nâs Sûresi'nde geçtiği gibi insana vesvese veren şeytanî rûhtur.⁴⁵ Bikâî, rûhun ahvalinden geniş olarak bahsederek daha çok tasavvufî gelenekte söz konusu olan mertebelerini anlatır. Nefs-i mutmainne, nefis-i levvâme ve nefis-i emmârenin insan psikolojisiyle olan ilişkilerini, nefsin akla ve kalbe olan etkisini uzun uzadıya tahlil eder.⁴⁶

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu rûh için *nûrânî cisim* derken Bikâî rûhlara, elle tutulur (mahsûs) cisimlere giydirilmiş latîf cisimlerdir der. Bu lâtif cisimler bedene giydirilmiş olduğu sürece hayatta kalmaya devam eder, ayrılınca da ceset ölür. Hayat araz olup cevher onunla yaşar. Hayat rûh ile kaldıkça rûh da hayatla yaşar. Bu görüşe de Kur'ân'dan delil getirir⁴⁷. Bu âyette geçen “enfüs”, “ervah” demektir. Ona göre bu âyet, üç hususa delâlet eder: Bikâî, “Nefislerin öleceği, alıkonacağı ve bırakılacağı”⁴⁸ hususlarını, İzzüddin İbn Abdi's-selâm es-Sülemi'ye atfen rûhun bedende olduğuna dair

³⁷ en-Nûr, 24/61.

³⁸ en-Nisâ, 4/29.

³⁹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 47

⁴⁰ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.47-48

⁴¹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 48-49

⁴² Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.49-50

⁴³ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 50-51.

⁴⁴ ez-Zümer, 39/ 42.

⁴⁵ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 51-52

⁴⁶ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 63-104.

⁴⁷ ez-Zümer 39/42.

⁴⁸ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 40-41.

zikrettiği âyetlere⁴⁹ dayandırarak rûhun cesetle olan çeşitli ilişkilerine dikkat çeker. Ayrıca Kuşeyrî'ye atfen de bu anlatılanlara bakarak âyetlerde geçen rûhun ve nefsin a'yân-ı latîfe olduğu belirtilir⁵⁰ ve nefsin lâtif cisim olduğuna dair delillerin çokluğuna ayrıca dikkat çeker.⁵¹ Bikâî, Gazzâlî'nin "el-Madmûn'una" dayandırarak bu ve benzeri delillerden rûhun cisim olup, araz olmadığı sonucuna varır. Rûh/nefis kendini ve yaratanını bilir ve malumatı idrak eder. Bunlar bilgidir. Bilgiler ise arazdır. Eğer rûh/nefis araz olmuş olsa ve kendisinde de ilim var olmuş olsaydı o zaman araz bir araz sayesinde bulunmuş olurdu ki bu da akla aykırı bir durumdur. Yine bir araz ancak sahip olduğu bir arazı ifade eder. Rûh/nefis ise ayrı iki hüküm ifade eder. Zira rûh, hâlikını bilirken kendini de bilir. Bu da onun araz olmadığını gösterir. Çünkü araza bu sıfatlar/özellikler verilmez.⁵²

4.1. Rûhun Hudûsü ve Kide mi Meselesi

Rûhun muhdes olduğunda ulemâ arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak Hz. İsa'nın rûhunun kadim olduğunu iddia edenlere karşı Kur'an'dan⁵³ ve hadislerden⁵⁴ deliller getirilerek bu husus şiddetle reddedilmiştir. Hadiste geçtiğine göre rûhlar başta eğitilmemiş birer asker gibidir. O zaman rûhlar eğitmeye ve hidâyete muhtaç olup mahluktur. Var olmak için bir bedene, bir kalıba ihtiyaç duymayan melekler de rûhtur. Onlar insandan ve insan rûhundan önce yaratılmışlardır. İnsanoğluna rûhu nefheden melek mahluk olunca insanın rûhu haydi haydi mahluktur. Rûhlar, diğer mahluk varlıklarda olduğu gibi tutulan,⁵⁵ bırakılan ve vefat eden şekilde vasıflandırılıp anlatılmaktadırlar.⁵⁶ Nefse gelince nefisler kabz, bast, gam ve sürur gibi hallere mahal olurlar. Yani nefisler bu tür vasıflarla anlatılırlar. Bu vasıflar hâdistir. Kadim olan ise hâdislere mahal olmaz. Nefis bazı şeylere ihtiyaç duyuyor ve bazı zaruretlere boyun eğiyorsa bu onun yaratılmış olduğuna dair açık bir delildir. İlmi ve kudretinde olduğu gibi "Allah'ın rûhu" olarak nitelendiğine⁵⁷ bakılarak rûh nasıl muhdes bir şey olabilir diyecek olanlara, bu ve buna benzer diğer izafetlerin, "Allah'ın ilmi" izafetindeki gibi olmadığını hatırlatır. Bikâî, bu hususta iki âyeti delil getirir: "Göklerde ve yerde var olan şeylerin hepsini Kendi'nden sizin faydanıza sunmuştur".⁵⁸ Kendisinden (minhu) demek "kün"emrinden yaratması demektir. Yüce Allah, "meleklerim, kitaplarım ve elçilerim" gibi hitaplarda bulunur. İsa'nın da Allah'ın rûhundan olduğu ifadesi O'nun "kün" emri ile olmasındandır. Bu durumda rûh, Allah'tan olmuş demektir. Cebrâil için de "rûhumuzu gönderdik..." ifadesi⁵⁹ bunun bir benzeridir.⁶⁰ Bu tür anlatımların "izafet-i teşrifiye" olduğu da anlatılır.

⁴⁹ el-Vakıa 56/ 83, 87; el-Hicir 15/ 29; Sâd 38/ 72; Tahrim 66/ 12.

⁵⁰ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 42-43.

⁵¹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.47.

⁵² Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.45.

⁵³ Meryem 19/9; es-Saffat 37/9; el-A'râf 7/11; el-Mümin 40/12-14.

⁵⁴ Müslim, 4/2031(K. Birr ve sıla ve adâb, bab: el-ervahu cünûdün mücennedetün, Hadis no: 159-2638).

⁵⁵ Buhârî, 1/214 (إن الله قبض أرواحكم) .

⁵⁶ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 105-108.

⁵⁷ el-Hicr, 15/29; en-Nisâ, 4/171.

⁵⁸ el-Casiye 4513.

⁵⁹ Meryem, 19/17 (Diğer ayetler için bk.: en-Nahl, 16/ 1; el-Kamer, 54/ 5; el-Enbiya, 21/91).

⁶⁰ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.109-110.

4.2. Ölümle Alakası Bakımından Rûh ve Beden

Rûhun bedenle ölüp ölmeyeceği konusunda ihtilaf edilmişse de, Allah'tan başka her şeyin öleceğini, bilinen ve alışlagelen özelliklerini kaybedip başkalaşım⁶¹ yok olacağını haber veren âyetlere⁶² dayandırılarak rûh manasında nefislerin ölümlü olduğu sonucu çıkarılır. Bu ölümlülere rûh olarak anılan melekler de dâhil olduğuna göre insan rûhu haydi haydi ölümlüdür denebilir. Birden fazla öldürülüp diriltirme hususundaki âyetler de⁶³ rûhun ölümlü olduğuna dair delil getirilir. Fakat şehitlerin ve peygamberlerin rûhları gibi bu konuda istisnâî durumlar da kabul edilir.⁶⁴ Rûh ölümlü olsa da cesedin ölmesiyle rûh da ölmüş olmuyor. Rûhların bedene geri dönmesi de bunu ifade eder. Nasıl rûh cesette iken beden diri kalıyor ve ondan ayrılınca ölüyorsa rûh cesede döndüğünde ceset tekrar dirilecektir.⁶⁵

4.3 Ölüm Sonrası Rûhun Bedenle İlişkisi ve Mekânı

Bikâî, kişi öldükten sonra rûhunun cesedine geldiğine, münker ve nekir meleklerinin sorularına muhatap olduğuna dair çok sayıda haber zikreder. Fakat Cürcânî ve İmam Razî'ye atfen meâdin rûh ve cesetle birlikte olacağına dair aklî bir delil kullanır: Konuya hikmet ve şeriat açısından bakıldığında rûhların saadeti Allah'ı tanımaları ve O'nu sevmeleriyle gerçekleşir. İnsanın cisminin mutluluğu da hissî idrakleriyle olur. İnsanın bu dünyada rûhanî saadete ermesine engel çok şeyler vardır. İnsan, ölüm ile bu engellerden kurtulunca, ahirette rûhu cesedi ile birleşerek matlup olan en ileri derecede mutluluğa erişebilecektir. İşte bu da cevher olan nefsin yani rûhun bedene dönmesi ile gerçekleşir.⁶⁶ Bikâî, kabir azabının hem rûh ve hem bedene birlikte, hem de sadece rûha olabileceğine işaret ederken⁶⁷ bedene dönen rûhun diri olduğunu söylemiş demektir.

Şehitler ve müminlerin rûhları büyük günah ya da borç yüzünden alıkonmamışsa bunlar cennettedir. Kâfirlerin rûhları ise cehennemdedir.⁶⁸ Ancak müminlerin rûhları, derecelerine göre çeşitli makamlarda bulunurlar. Bunlardan peygamberler, İsrâ hadisinde geçtiği gibi, kendi aralarında farklı makamlar olmak üzere en üst makamdadır. Bazı rûhlar cennette yeşil kuşların kursaklarında istedikleri yere giderler. Kimi rûhlar cennetin kapısında, kimileri de kabrinde tutulurlar ve azap görürler; kimi sefih rûhlar ise yeryüzünde kalır ve hiçbir şekilde yücelemezler. Kimileri de cehennem üstündedir. Hâsılı rûhların makamları farklı faklıdır.⁶⁹ Ka'bu'l-Ahbâr'a dayandırılan bir görüşe göre müminlerin rûhu yedi kat göğün üstünde, kâfirlerin rûhları da yedi kat yerin dibinde İblis'in ayakları hizasındadır.⁷⁰ Nefisler ise anne karnı, dünya, berzah ve cennet ya da cehennem gibi dört makamda bulunur.⁷¹ Kabir

⁶¹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 130.

⁶² er-Rahman 55/ 26; el-Kasas 28/ 88

⁶³ Gâfir (Mü'min) 40/ 11; el-Bakara 2/ 28.

⁶⁴ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 127-128.

⁶⁵ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.128.

⁶⁶ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.143a.

⁶⁷ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.148.

⁶⁸ el-Vâkıa, 56/88-89; el-Fecr, 89/ 27-30.

⁶⁹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 162.

⁷⁰ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 149, 161.

⁷¹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 163.

ziyaretinin belli bir günü ve vakti yoktur. Ziyaretçi ne zaman giderse rûh onun geldiğini duyar ve verilen selâmı alır.⁷²

Acaba ölümler dirilerin kendilerini ziyaret ettiklerinin farkında mıdır? Bu konuda Seleften gelen haberlere göre evet, ölümler kendilerini ziyaret edenlerin farkında olup bu yüzden sevinç duyarlar... Bikâî bu konuda çok sayıda Hadis zikreder.

Fakat ölümlerin duyamayacağı ve onlara Peygamber dâhil kimsenin duyuramayacağına dair âyetlerin⁷³, kendilerine söylenen gerçekleri bu dünyada da duymayan kâfirlere ait olduğuna dikkat çekilir. Zira imanı olmayan kâfir, dünyada iken ölü hükmündedir. Bu durum öldükten sonra da devam eder. Bikâî, ölü gömüldükten sonra mezarı başında talkın verilmesinin sahih habere dayandığına dair görüşü benimser.⁷⁴

4.4. Ölümlerin Rûhlarıyla Dirilerin Rûhları Arasındaki Münasebet

Bikâî, ölümlerin ruhlarının dirilerin ruhları ile buluştuklarına dair çok sayıda âyet, hadis ve haber olduğunu ifade ederek bu hususta Kur'ân'dan delil⁷⁵ getirir. Rûhların bu buluşması rüyada gerçekleşmektedir. Hattâ ölünün dünyada bıraktığı fakat vârisinin bilemediği definesinin yerini, dirinin rûhuna söylediğinden bahsederek bu durumun yaşanmış bir olay olduğuna, rûhların bu karşılaşmada birbirlerinin hal ve hatırlarını dahi sorduklarına işaret eder.⁷⁶ Bikâî, bu konuda zikredilen haberlerin sıhhati konusunda Buharî ve Müslim'in tahrir ettiği hadisleri zikreder: "Kim beni uykuda görürse, gerçekten o beni görmüştür. Zira şeytan benim sûretime giremez." "Beni uykusunda gören, uyanıklık halinde de görecektir yahut beni uyanıklık halinde görmüş gibidir. Zira şeytan benim sûretime giremez." "Beni gören, gerçekten görmüştür".⁷⁷

- 76 -

Nurettin Zengî'nin, bu ve benzeri hadislere mâsadak olan rüyası ile ilgili bir olay da anlatılır: Rivâyete göre Nurettin Zengî, Hz. Peygamber'i üç kere rüyasında görür ve kendisinin rahatsız edildiğinden şikâyette bulunur. Bunun üzerine yerinde gerekli araştırma ve incelemeler yapılarak Hz. Peygamberin mübarek nâşını kaçırmak isteyen ve kendilerini müslüman ziyaretçiler olarak tanıtan Hristiyan asıllı iki kişinin tünel kazarak kabr-i saadete ulaşmak üzere oldukları ortaya çıkarılır. Suçlarını itiraf eden kişiler idam edilirler.⁷⁸

4.5. Rûhların Bir Arada Toplanması

⁷² Bikâî, *Sirru'r-rûh*, s.163.

⁷³ Fâtır, 35/22; en-Neml, 27/80.

⁷⁴ Bikâî, *Sirru'r-rûh*, 169-175.

⁷⁵ ez-Zümer 39/42.

⁷⁶ Bikâî, *Sirru'r-rûh*, s. 175-176.

⁷⁷ من رأني في المنام فقد رأني فإن الشيطان لا يتمثل بصورتي

من رأني في المنام فسيراني في البقطة أو لكأنا رأني في البقطة ولا يتمثل الشيطان بي

من رأني فقد رأى الحق

⁷⁸ Bikâî, *Sirru'r-rûh*, s. 180-181.

Bikâî rûhların, ağaçların başında toplaşan kuşlar gibi bir araya gelerek tanışıklarına, nimetlere gark olan ve ya azap görenler olarak iki kısma ayrıldıklarına, hattâ kefenleri yeterli derecede olmayanların hayâlarından dolayı diğerleri arasına katılmadıklarına dair rivâyetler sıralarken⁷⁹ görülmeyen rûh için maddeden oluşan kefene ihtiyaç duyması hususunun izaha muhtaç olduğu aşikardır. İtibar edilen rivâyetlere bakıldığında, ölenlerin rûhları, dünyada olduğu gibi derecelerine ve sosyal durumlarına göre bir araya gelip orada manevî bir hayat yaşamaya devam etmektedirler. Bu şartlarda kefen, başka bir deyişle tesettürün gerekliliğini anlamak zordur.

4.6. Bedenden Ayrıldıktan Sonra Rûhların Tanınmaları ve Bedenlerinin Şeklini Almaları

Bikâî, bu meseleye Ehl-i sünnetin temel prensiplerine göre yüzlerce delil ile cevap verilebileceğini ifade eder. Ehl-i sünnete göre rûh, kendi başına varlığını sürdüren, çıkan, inen, birleşen, ayrılan, giden, gelen, hareket eden ve duran bir varlıktır. O bunlara örnek olarak bazı âyetleri⁸⁰ zikreder.⁸¹ Âyetlerin delâletine göre rûhların kendi bedenlerine ait bir şekil alıp bununla diğerlerinden seçileceklerini ifade eder. Ona göre rûh ve bedenler, birbiriyle etkileşir ve benzeşirler.⁸²

4.7. Kabir Azabı

Bikâî'ye göre, bu konunun içerdiği birtakım ayrıntılar vardır. Öncelikle bu hususun İslâm ümmetine mi yoksa diğer bütün ümmetlere mi has olduğu tartışılmıştır.

Tirmizî'ye göre bu konudaki hadislerin zahirinden anlaşılan, kabir sorgusu ve azabı sadece bu ümmete mahsustur. Abdülhak ve Kurtubî'ye göre ise kabir azabı hem bu ümmet hem de diğer ümmetler için geçerlidir. İbn Abdilber ve onun gibi diğerleri bu konuda tevakkuf ederler. Fakat diğer âyet ve hadislere bakıldığında kabir suali ve azabı veya nimetinin bu ümmet için olduğu gibi diğer ümmetler ve onların peygamberleri için de geçerlidir. Bu hususta Hz. Âişe ile bir Yahudi kadın arasında kabir azabına dair geçen konuşmadan kabir sorgusu ve azabının Yahudiler ve diğer ümmetler için de geçerli olduğu anlaşılır. Ancak Hz. Peygamberin, "Benimle ilgili olarak sorguya çekileceksiniz" şeklinde buyurması, Bikâî'ye göre, bu ümmetin dikkatini çekmek maksadıyla söylenmiş demektir.⁸³

Bikâî'ye göre Ehl-i sünnet, ölümlerin iki şeyle fayda göreceğinde ittifak etmiştir:

Birincisi: "Kim zerre miskali hayır işledi ise onu görecektir, kim de zerre miskali şer işlemişse onu görecektir" âyetine⁸⁴ göre ölen, daha önce hayatında işlediği ve sebep olduğu iyi şeylerden dolayı fayda görür. Bu hususu desteklemek üzere bazı hadisler de zikredilir.⁸⁵

Ayrıca Bikâî, geride miras bırakarak ölen ve fakat vasiyet etmeyenler adına tasadduk yapmanın bu ölümlere fayda vereceğine dair hadisleri zikreder. Ölenlerin, ibadet ve nezir gibi yerine getiremedikleri

⁷⁹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 184-191.

⁸⁰ ez-Zümer 39/42; eş-Şems 91/7; el-İnfitar 82/7.

⁸¹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 192.

⁸² Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 193.

⁸³ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 195-201.

⁸⁴ ez-Zilzâl, 99/7,8.

⁸⁵ Müslim, Zekât, 20/69.

amellerinin, onlar adına vârisleri tarafından kaza edilmesine dair hadisler de bu hususta delil olarak kullanılır.⁸⁶

Ehl-i sünnet itikadına göre kabir azabının hak olduğunu manen mütevatir sayılan birçok Hadise⁸⁷ dayandıran Bikâî, kabir azabı ve nimetinin berzah âlemindeki azap ile aynı ve bu azabın rûh ile birlikte beden için de geçerli olduğunu söyler.⁸⁸ Yüce Allah üç çeşit âlem yaratmıştır. Bunlar, dünya âlemi, berzah âlemi ve âhiret âlemidir. İnsanı da beden ve rûh ikilisinden yaratmıştır. Görülecek azap ve nimet açısından dünya âlemi ile ilgili hükümleri bedene yüklemiş ve rûh da ona tabi olmuştur. Berzah âlemi ile ilgili hükümleri rûha yüklemiş olup beden ona tabidir. Ahiret âleminde ise hükümler rûh ve bedene birlikte yüklenir.⁸⁹ Fakat daha bu dünyada insanın bir şeyden zevk alması veya sıkıntıya düşmesi aslında rûhen yaşanan bir durumdur. Böyle olmakla birlikte insanın bedeni üzerinde de etkileri görülebilmektedir. Kabirde de rûh için söz konusu olan bir eziyetin fizik âlemde duyulabileceğine işaret eden Bikâî, çocukluğunda iki kez mezarlıktan geçerken eninler, ahu feryatlar duyduğunu ve yanındakilerin bunları duymadıklarını ifade ederek berzah âlemine dair vârid olan hadisleri doğrular mahiyette hayatından örnekler verir!⁹⁰ Kabrin ya cennet bahçelerinden yeşillikler içinde olması veya cehennem ateşi ile dolması bu dünyadaki yeşillik ve ateş anlamında olmayıp bunların rûhî olup kabre dönüp gelen rûhun azap görmesine dair birçok rivâyet verilir.⁹¹

4.8. Rûhun Ölümsüzlüğü

Bikâî, sonuç bölümünde Allah'tan başka her şeyin helâk olacağını bildiren âyetlere⁹² atıfla rûhun ölümlü olduğunu kabul eder. Ancak ona göre, bu âyetlerde geçen "helâk" kavramı, aynı zamanda rûhun ölmeyeceğini gösterir. Zira ona göre bu helâkin, yani yok olmanın, rûhun ve aslında her şeyin âhiret âleminde değişikliğe uğrayıp dünyadaki özelliklerini kaybedeceği ve o âleme uyumlu hale geleceği anlamını ifade eder. Buna göre, ölümlü olmakla, ölmek arasında bir fark gözetilmiş olmalıdır. Bikâî, rûhun ölümlü olup, ebedilik vasfının olmadığını fakat değişime uğrayıp ölmeyeceğini söylerken âhiretteki nimet ve azabın ebedî olacağını da ifade etmiş demektir. Böylece o, âyetlerde geçen "helâk" ve "ebedilik" kavramlarını yerine göre ispat etmiş sayılır. Zira helâk olmak, muhdes olmanın bir sonucudur. Her ne kadar eşyanın zatından olmasa da ebedilik, en azından sonsuz nimetlerden istifade etme hikmetinin bir gereğidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bikâî'nin rûh hakkındaki görüşleri, büyük ölçüde naslarla sınırlıdır denebilir. Onun bu özelliğini, bir yandan Selef metodunu sürdüren ve kendisinin de bağlılık gösterdiği hocası İbn Kayyim ve onun da hocası İbn Teymiyye ekolünün özelliğine ve Bikâî'nin kelâmcı yönüne bağlamak mümkündür. Yine o kelâmcı özelliği ile bazı tasavvufçulardan ve felsefecilerden ayrılmaktadır. Giriş bölümünde kısaca açıklandığı gibi, İslâm filozoflarından İbn Sînâ rûh için ölümsüzdür ve bâkîdir der.

⁸⁶ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 208-211.

⁸⁷ Müslim, *Mesacit*, 1/412, bab: 25, hadis,130.

⁸⁸ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 212-218, 224.

⁸⁹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 226.

⁹⁰ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s.231.

⁹¹ Bikaî, *Sirru'r-rûh*, s. 238-244.

⁹² er-Rahmân 55/26; el-Kasas 28/88.

Descartes gibi Batı'lı filozoflara göre rûh, var olmayı sürdürecektir. Kant'a göre de rûh metafizik bir varlık olup ölümsüzdür. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da rûh ölümsüz kabul edilir. Diğer dinlere göre ise sadece "gölge rûh" ölümsüzdür. Rûhun ölümsüzlüğü üzerinde görüş birliği söz konusu iken, *ebedîliği* ve *sınırsızlığı* kavramlarında görüş ayrılıklarından söz edilebilir.

Allah'tan başka her şey hâdis/sonradan olduğuna göre, aynı zamanda mahluk ve muhdes de denilen şeyler fânî olmalıdır. Bu durumda, hemen hemen bütün inanç ve felsefelerde fânî olan rûha *bâkî*, *sınırsız* ve *ölümsüz* denmiş oluyor! Bikâî'ye göre rûh *bâkî* ya da *ebedî* değildir. O bu konuda Vahdet-i vücütçulardan ayrılmaktadır. İbn Arabî'nin başını çektiği ve bu yüzden de tekfir edildiği Vahdet-i vücüt inancına göre "Hak ile halk aynı şeydir..." Buna göre, halk yani mahlûkat-ki buna rûh da dâhildir- Allah'ın ebedîlik sıfatına aynen sahiptir! Fusûsü'l-hikem'in bütün konularında bu özellik sürdürülür. Bu görüşün naslara da aykırılığı açıktır.

Rûh hakkında "var olmayı sürdürecektir" diyen ve ruhun ölümsüzlüğünü *sınırsız* kavramıyla karşılayan Descartes'ın, Bikâî ile benzer görüşlere sahip olduğu söylenebilir.

Bibliyografya

Bikâî, *Sırru'r-rûh*, nşr. Mahmud Muhammed Nassâr, Mektebetü't-türasî'l-İslâmî,1990. Kitabın ilk baskısı, Muhammed Bedrüddin en-Na'sânî tahkiki, Mısır, 1983.

Bikâî, *Tenbîhü'l-ğabi ilâ tekfiri İbn Arabî*, nşr. Abdurrahman el-Vekil, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut,1980.

Bikâî, *Tehdîmü'l-erkân min leyse fi'l-inkân ebde'u mimmâ kân*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2707, vr. 53a-67b

Descartes, *Felsefenin ilkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul, 1983.

Descartes, *"Metafizik Düşünceler"* çev. Mehmet Karasan, Marif matbaası, 1942.

Dölek, Haydar *Descartes'in Cevher ve Rûh Anlayışına Leibniz'in Eleştirisi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi, 15: 2 (2010), s. 222.

Güç, Ahmet, "Rûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), XXXV, s. 197-198.

İbn Kayyim, Şemsüddîn Ebû Abdullah el-Cevziyye, *er-Rûh*, Beyrut, 1975

Kara, Necati, *Burhânuddîn 'Omer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, Van, 1994.

Kutluer, İlhan "Rûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), XXXV, s. 19.

Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Nusret Hızır, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949.

Özden, H. Ömer, *İbn Sînâ Descartes, Metafizik Bir Karşılaştırma*, Dergâh Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 1996.

Uludağ, Süleyman, "Rûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), XXXV, 192-193.

Yavuz, Yusuf Şevki "Rûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXXV, s. 187.

Yıldırım, Suat, "Bikâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (DİA), VI;

Yıldız, Hakkı Dursun (ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*,